

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 338.1:338.45

М. М. ЯКУБОВСЬКИЙ,
*професор, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"*
(Київ)

СТРУКТУРНИЙ ВЕКТОР АКТИВІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто структурні проблеми української промисловості в умовах кризового і пост-кризового розвитку економіки. Обґрунтовано критеріальні ознаки вибору перспективних видів діяльності, спроможних узяти на себе роль економічних модераторів з активізації промислового розвитку за відповідної державної підтримки.

Ключові слова: структура, ефективність, виробнича активність, ринкова позиція, експортна орієнтація, імпортна залежність, інноваційна інтенсивність.

M. M. YAKUBOVSKYI,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher
of the Institute for Economics and Forecasting of the NASU*
(Kyiv)

THE STRUCTURAL VECTOR OF ACTIVATION OF THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT

The structural problems of Ukraine's industry under conditions of the crisis and post-crisis development of the economy are considered. The criterial signs of a choice of the promising types of activity that can play the role of economic moderators activating the industrial development under state's relevant support are substantiated.

Keywords: structure, efficiency, production activity, market position, export orientation, import dependence, innovative intensity.

Посткризовий розвиток промисловості значно актуалізував інтерес до структурних досліджень. Це пов'язано з пошуком оптимальних шляхів виходу з кризи та прискоренням економічного зростання. Наявність зв'язків між економічною динамікою та структурними процесами вже давно стала постулатом економічної теорії, базис якої створювали такі знані вчені, як М. Кондратьєв, Й. Шумпетер, С. Кузнець.

Наукове осмислення причин і наслідків кризи дає дедалі більше підстав убачати в її системних проявах роль структурного чинника. Незважаючи на фінансову природу виникнення кризи — глобальне надвиробництво боргів, — її наслідки поступово трансформувалися в масштабну деформацію майже всіх основних елементів економіки, що тільки посилює перебіг кризових процесів.

Джерелом будь-якої кризи є протиріччя. В економіці вони найбільш наочно проявляються в структурних співвідношеннях елементів системи. Змінюючись, економічні структури накопичують у собі потенціал, який може як сприяти зростанню системи, так і скорочувати можливості її розвитку. В методологічному плані дослідження зміни структурних пропорцій, особливо на таких критичних етапах, як криза і посткризовий розвиток, стають особливо актуальними, оскільки поглиблюють уявлення про сутність структурних змін як фактор посткризового розвитку.

У філософському розумінні структура (лат. structure – будова, розміщення) визначається як внутрішня будова чого-небудь [1]. Структура як економічна категорія відображає формування господарства, визначаючи сукупність і взаємозалежність засобів, об'єктів, процесів, використаних людьми для забезпечення життя, задоволення своїх потреб шляхом створення необхідних благ, умов і засобів існування. Іншими словами, вона являє собою поділ економіки, економічного об'єкта або економічної категорії на складові за конкретними ознаками та встановленими взаємозв'язками між ними, що, власне, і визначатиме будову економічного об'єкта.

Структурна теорія економічного розвитку виходить з того, що зростання агрегованого продукту (наприклад, ВВП) як індикатора економічного розвитку можливе за умови широких структурних перетворень усіх або майже всіх складових економічного об'єкта. Крім того, структурна політика має враховувати як умови, так і перспективи розвитку національної економіки. З прийняттям Державної програми розвитку внутрішнього виробництва * Уряд нарешті визначився з державною стратегією економічного розвитку, яка має стати основою структурної перебудови. Хоча ця програма і не дає конкретних індикаторів економічного розвитку, проте висуває цілком слушні принципові положення і настанови щодо структурних змін, підвищення економічної стійкості держави, розвитку внутрішнього ринку та покращення добробуту населення.

Головна роль у реалізації економічної стратегії держави відводиться промисловості як основному продуценту товарних ресурсів, технологічних змін і формування дохідної частини бюджету. Розробка і прийняття Державної програми збіглися з періодом досить активного посткризового відновлення промислового виробництва. Проте останні тенденції (II півріччя 2011 р. – початок 2013 р.) змушують дещо глибше поглянути на проблеми і перспективи розвитку промисловості, посилити дієвість промислової політики, визначити пріоритетні галузі та додаткові механізми державного впливу, щоб подолати негативні тенденції посткризового розвитку.

Мета статті – вказати перспективні види діяльності, які за державної підтримки могли б узяти на себе роль “локомотивів” з активізації промислового розвитку, формування ефективної структури промислового виробництва та подолання негативних посткризових тенденцій.

Так, за 2010 р. обсяг промислового виробництва збільшився на 11,2%, за 2011 р. – на 7,6%, що дало змогу скоротити відставання промислового виробництва порівняно з докризовим 2007 р. до 11,4%. Максимальне кризове падіння промислового виробництва за 2008–2009 рр. становило 26% (рис. 1).

* Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130.

Рис. 1. Динаміка зміни обсягу промислової продукції

Деяке зниження темпів промислового виробництва у 2011 р. (107,6%) порівняно з індексом 2010 р. (111,2%) сприймалося передусім як результат впливу зростаючої бази порівняння. Збереження такої тенденції давало підстави вже до кінця 2013 р. очікувати майже повного відновлення обсягів виробництва за більшістю промислових видів економічної діяльності. Проте у 2012 р. відбулося суттєве погіршення тенденцій промислового розвитку, що вимагало більш глибокого дослідження ситуації з визначенням можливих чинників і тенденцій подальшого розвитку галузі.

Економічні процеси майже завжди мають циклічну природу, коли піднесення змінюються спадами з певною амплітудою коливань. В їх основі можуть лежати сезонність, ринкова кон'юнктура, технологічні зміни або політичні події чи інші чинники. В Україні такі коливання неодноразово відмічалися за останнє десятиліття, що наочно можна простежити за трендами індексів ВВП і продукції промисловості за 2000–2011 рр. (рис. 2). Їх річна прив'язка досить точно збігається з проведенням чергових виборів Президента України та до Верховної Ради. Тож 2012 р. якоюсь мірою також можна вважати підтвердженням уповільнення темпів промислового розвитку та економіки в цілому через виборчу кампанію.

Ми не будемо детально розглядати економічну природу цього феномену, хоча нагадаємо відомий вислів, що політика – найбільш сконцентрований прояв економіки. Зазначимо також, що не останню роль у формуванні такої тенденції відіграє фактор невпевненості, остороги, очікування змін політичної, а відповідно, й економічної кон'юнктури як безпосередньо в країні, так і в її зовнішньому оточенні. Тобто економічні результати 2012 р. можуть цілком реально відображати політичні очікування певної частини українських підприємців і закордонних інвесторів.

Проте в нашому випадку досить слушним може бути варіант посткризової рецесії. Підтвердженням таких висновків є факторний аналіз відтворювального процесу. Розглянемо інвестиційний фактор. Упродовж 2001–2007 рр. він істотно підтримував позитивну динаміку зростання обсягів промислового виробництва, але з початком кризи (2008 р.) інвестиції та, відповідно, промислове виробництво мали тенденцію до спаду (рис. 3).

Індекс капіталізації був від'ємним майже за всіма видами економічної діяльності, що стримувало посткризове відновлення промислового виробництва. Загальний характер інвестиційної політики щодо посткризового відновлення проявився у скороченні майже на чверть (відношення 2011 р. до 2007 р. дорівнює 75,8%) інвестицій в основний капітал промисловості. Якщо ПП і зростали, то

більша їх частка направлялась у сировинні галузі – добувну промисловість, металургійне виробництво, хімічну та нафтохімічну промисловість.

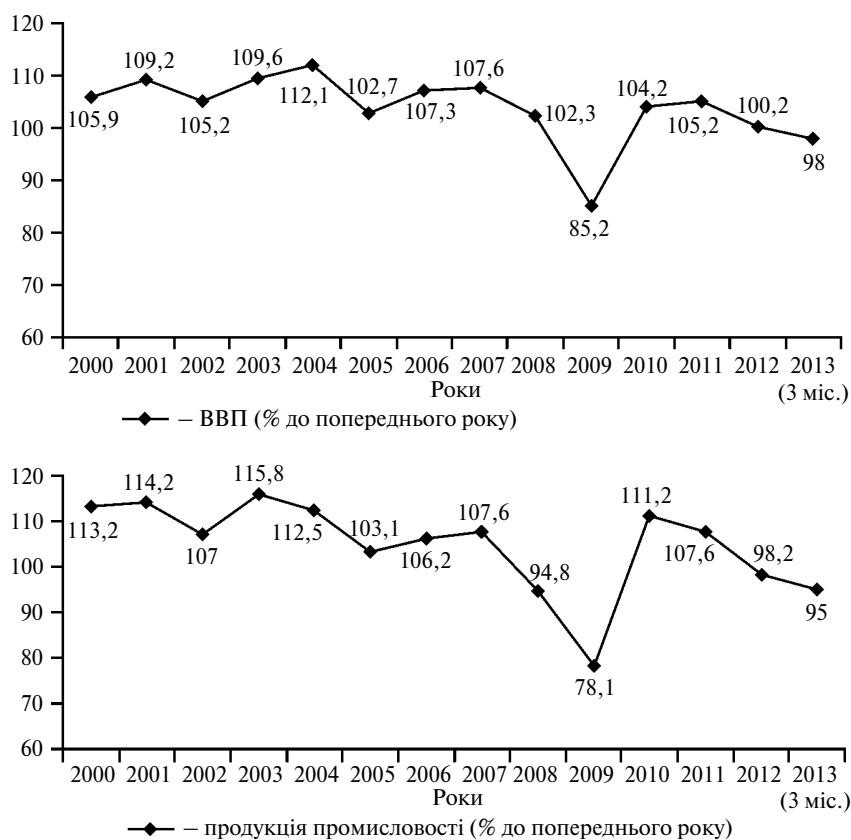

Рис. 2. Індекси ВВП і продукції промисловості

Рис. 3. Індекси промислової продукції та інвестицій в основний капітал промисловості

Слід додати також, що відтворювальна структура інвестицій в основний капітал не сприяла оновленню основних засобів. У 2007–2011 рр. на підприємствах промисловості щороку вводилося 4–6% нових основних засобів, але вибуття застарілих видів становило всього 0,6–0,8%, тобто відбувалось інтенсивне нагро-

мадження застарілих основних засобів, про що свідчить зростаючий ступінь їх спрацювання: 2007 р. — 59,2%, 2010 р. — 63,8%; у переробній промисловості — 67,5%. Особливо велика частка застарілих фондів нагромадилась у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки (ступінь спрацювання — 68,1%), хімічній і нафтохімічній промисловості (66,8%), машинобудуванні (84,3%).

Але якщо інвестиції можна віднести до так званих тактичних факторів, оскільки їх обсяг залежить від поточного стану економіки, то стратегічно важливим, безумовно, є структурний фактор, передусім той, що лежить у площині галузі. Структурні зміни як елемент промислової політики завжди мають визначальний вплив на загальну стратегію соціально-економічного розвитку країни. Наприклад, А. Калінін, враховуючи інтереси бізнесу та суспільства, виокремлює 3 можливих варіанти, або, як він вважає, “умовних етапи”, розвитку промисловості: перший — домінування економічних, тобто бізнесових, інтересів; другий — збалансування інтересів розвитку та забезпечення базових соціальних гарантій; третій — встановлення рівноправності або навіть домінування соціальних інтересів над економічними [2].

Україна, на жаль, протягом усіх 20 років реформування економічних відносин перевагу віддає першому варіанту реалізації промислової політики. Лише в останнє десятиріччя в діях Уряду посилюються тенденції збалансування інтересів бізнесу та суспільства. Про це свідчить “Програма економічних реформ на 2010–2014 роки” *. Криза загострила економічне становище настільки, що за наявного декларування соціальних інтересів наша країна опинилася в дуже небезпечній ситуації не тільки щодо реалізації соціальних проектів, а й щодо розвитку економіки в цілому. Промисловість як основний продуцент економічного зростання втрачає свою частку в загальному обсягу ВВП: у 2007 р. — 31,3%, у 2011 р. — 25,6%. Це означає, що на першому плані знову мають бути заходи щодо стимулювання бізнесу, щоб знайти шляхи активізації промислового розвитку. Саме розв’язанню цієї проблеми присвячено відповідну державну програму **. Але рівень соціального забезпечення населення також потребує суттєвої підтримки, щоб стати дійовим фактором реалізації промислової політики. Тобто формується дуже складне завдання — визначити види діяльності, де підтримка бізнесу дала б вагомий результат у покращенні як економічних, так і соціальних гарантій розвитку.

Промисловість України має достатньо розгалужену структуру, що значно ускладнює пошук перспективних видів діяльності, які в умовах обмежених інвестиційних ресурсів могли б бути головним рушієм реалізації промислової політики. Це стосується не тільки цілих галузей чи комплексів, а й підгалузей, окремих виробництв, про що йтиметься далі. Вибір галузей (видів діяльності) для державної підтримки має поширену світову практику. У країнах з аграрною спеціалізацією економіки промислова політика передусім підтримує виробництва, пов’язані із забезпеченням національного сільського господарства. У державах, багатих на сировину, більше уваги приділяється галузям, пов’язаним з видобуванням і переробкою природних ресурсів. Для країн індустріального типу актуальною є підтримка виробництва засобів виробництва та споживчих товарів.

* Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки, затверджена Указом Президента України від 12 березня 2012 р. № 187/2012.

** Державна програма з активізації економічного розвитку на 2013–2014 роки, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2013 р. № 187.

Економічно розвинуті держави, віддаючи перевагу ринковим методам регулювання, також використовують протекціоністські методи. З посиленням кризових явищ це навіть стало суттєвим елементом промислової політики. Але для таких методів більш характерним є селективний підхід до визначення окремих підгалузей і сегментів, які традиційно є важливими для національної економіки і з економічної, і з соціальної точки зору.

Україна певною мірою теж дотримується такої стратегії, віддаючи перевагу традиційним сировинним експортоорієнтованим виробництвам – чорній металургії та азотним добривам. Проте, за всієї поваги до цих виробництв, де зайнято майже півмільйона працівників (498 тис. осіб) і які забезпечують 20,7 млрд. дол. за рахунок експорту, їх не можна розглядати як “локомотиви” економічного зростання української промисловості в стратегічному вимірі.

Про хибність такої стратегії ще півстоліття тому попереджав П. Друкер у своїй праці “Епоха розриву”. Як вирок для України сприймаються його слова про те, що “...ці галузі можуть слугувати технологічним фундаментом для швидкого екстенсивного економічного зростання лише в слаборозвинутих країнах і тих, що розвиваються” [3]. Україна до того ж уже застосувала цей фактор, оскільки протягом 2000–2007 рр. під час виробництва металу і азотних добрив було досягнуто майже 100-процентне використання потужностей, які залишилися після трансформаційної кризи 90-х років минулого століття. Деякий час ці галузі ще зможуть бути основою української промисловості, але стимулювати стабільне зростання економіки вони вже не спроможні, тому втрачають привабливість як об’єкти капіталізації. У 2007–2011 рр. загальна вага капітальних вкладень у структурі промислового виробництва становила 29,7%, а їх частка в металургійній і хімічній промисловості – 19,7%.

“Вирощування” національних лідерів економіки було і лишається досить поширеною практикою майже всіх країн, які нині мають розвинуті економіки постіндустріального типу. Так, В. Кондратьєв як приклад наводить Францію, де в кожній галузі було створено 1-2 великі компанії, які мали об’єднати навколо себе менший бізнес і конкурувати із закордонними фірмами на світових ринках. Лідери визначалися за рівнем технологічної досконалості в конкретних товарних нішах. А от у Німеччині державні банки ще з кінця минулого століття перейшли від кредитування окремих галузей до рефінансування приватних банків, які мали стійкі зв’язки з перспективними промисловими компаніями [4]. В. Дребенцов вважає, що державна підтримка має бути пов’язана з особливостями виробничої активності, тобто надаватися за функціональним критерієм, наприклад, як підтримка інноваційної діяльності [5], а ми б ще додали – енергозбереження, екологізації, імпортозаміщення, спеціалізації тощо. Але такий підхід не вирішує завдання структурної перебудови, тому галузевий вибір пріоритетів ще себе не вичерпав, особливо для країн з трансформаційною економікою.

Для української промисловості пошук галузевого вектора структурної політики є дуже актуальним. Попри всі критичні зауваження до галузевої структури української промисловості, до речі, досить змістовні та аргументовані, ми повинні врахувати, що за 20 років економічних перетворень вона стала хоч і не найкращим, але все-таки фундаментом промислового та економічного розвитку країни. Кожна з галузей (видів діяльності), які витримали перевірку часом в умовах лібералізації, глобалізації та відкритого ринку, нині несе відповідне економічне і соціальне навантаження, тому має всі підстави претендувати на державну підтримку. Так, вона

існує, але здійснюється не завдяки стратегії соціально-економічного розвитку країни, що дало б їй змогу бути економічною і правовою базою, а шляхом лобювання приватних інтересів окремих бізнес-груп. Подальше збереження такої тенденції може лише поглибити протиріччя в інтересах суспільства та бізнесу, а через їх загошення — загальмувати процеси модернізації та активізації промисловості.

Стратегія державної політики щодо підтримки окремих галузей і виробництв має бути відкритою та науково обґрунтованою, а головне — враховувати економічну ситуацію, що склалася у країні. У 2012 р., вдруге після кризи 2008–2009 рр., відбулися падіння промислового виробництва (98,5%), стагнація експорту (100,6%), розбалансування внутрішнього ринку і зростання імпоротної залежності економіки, наслідком чого стало від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами промислової групи (25,3 млрд. дол.). Досі в Україні зберігається технологічна відсталість.

У цих умовах ідеологія підтримки має спиратися на галузі, які найближчим часом (протягом 2–3 років) змогли б виправити загальноекономічну ситуацію в країні, вийшовши на докризовий рівень розвитку та ефективності, відкривши можливості для подальшої структурної трансформації промислового комплексу, зокрема, для підвищення технологічного рівня. Вибір таких галузей, на нашу думку, доцільно здійснювати за такими критеріями, як:

- ефективність — який обсяг ВВП генерує галузь на кожну гривню реалізованої продукції;
- виробнича активність — наскільки швидкими темпами розвивається галузь завдяки конкурентним умовам і попиту на її продукцію;
- ринкова позиція — експортна орієнтація галузі та імпортна залежність щодо забезпечення потреб внутрішнього ринку;
- технологічний рівень — наскільки розвиток галузі сприятиме технологічній модернізації промисловості відповідно до тенденцій світового технологічного розвитку.

Спробуємо визначити можливих кандидатів на підтримку, користуючись наведеними критеріями. У таблиці 1 показано розподіл видів діяльності за коефіцієнтом ефективності, тобто за обсягом ВВП, який генерує кожна галузь у розрахунку на 1 грн. реалізованої продукції. Якщо виходити з найближчих завдань промислового розвитку — подолання кризових деформацій і виходу на траєкторію зростання протягом найближчих 2–3 років, — то за першим критерієм (ефективністю) основний тягар зі збільшення ВВП могли б узяти на себе, за відповідної державної підтримки, такі найбільш ефективні види діяльності, як добувна та харчова промисловість, машинобудування, виробництво та розподіл електроенергії, газу і води, які разом забезпечують майже 2/3 загального обсягу ВВП (70,3%). Досить відповідними для державної підтримки можна було б вважати також ті види діяльності, ефективність яких перебуває на середньому рівні по промисловості. Серед них — текстильне виробництво, виготовлення виробів з деревини, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції. Але через низьку частку, яку вони займають у структурі ВВП, їх підтримка навряд чи дасть можливість істотно вплинути на зростання ефективності промислового виробництва.

За другим критерієм (виробничою активністю) звертають на себе увагу ті види діяльності, які в основному подолали посткризову стагнацію і, використовуючи сприятливі умови як внутрішнього, так і зовнішнього ринку, передусім наявність попиту на власну продукцію, активно нарощують обсяги виробництва. За період 2008–2012 рр., незважаючи на від’ємний індекс загальної динаміки промисло-

го виробництва (87%), більшість видів (підвидів) діяльності були на рівні або значно перевищували середні промислові темпи зростання (табл. 2). Розбіжності в рівнях розвитку окремих видів діяльності у процесі виходу з кризи засвідчили посилення позитивних тенденцій у структурних змінах. Наочно цей процес видно на рівні окремих підвидів (підгалузей) промислової діяльності.

Таблиця 1

Структура ВВП та коефіцієнти ефективності за видами промислової діяльності *

Види діяльності	Структура ВВП (%)		Коефіцієнти ефективності **		Співвідношення коефіцієнтів	
	2007 р.	2010 р.	2007 р.	2010 р.	2007 р.	2010 р.
Промисловість у цілому.....	100	100	0,283	0,253	1,00	1,00
Добувна промисловість.....	13,9	19,7	0,499	0,500	1,76	1,98
Добування паливно-енергетичних корисних копалин.....	8,4	11,1	0,542	0,504	1,91	1,99
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних.....	5,5	8,6	0,443	0,495	1,56	1,96
Переробна промисловість.....	74,2	68,5	0,251	0,211	0,89	0,83
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів.....	20,4	24,5	0,274	0,258	0,97	1,02
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри і виробів з неї та інших матеріалів.....	3,8	3,9	0,337	0,330	1,19	1,30
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність.....	3,0	3,6	0,267	0,272	0,94	1,08
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки.....	5,1	5,4	0,174	0,160	0,61	0,63
Хімічна та нафтохімічна промисловість... ..	6,0	5,7	0,238	0,191	0,84	0,75
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції.....	3,8	2,7	0,254	0,208	0,90	0,82
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування.....	15,5	6,0	0,219	0,086	0,77	0,34
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин та устаткування.....	16,0	14,3	0,284	0,277	1,00	1,09
Інші галузі.....	1,6	2,4	0,265	0,349	0,94	1,38
Виробництво та розподіл електроенергії, газу і води.....	11,9	11,8	0,435	0,381	1,54	1,51

* Розраховано за даними таблиці “Витрати – випуск” (Статистичний довідник “Україна у цифрах”. – К. : Держкомстат України, 2007. – 650 с.; Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2011. – 560 с.).

** Розраховано як відношення ВВП до валового випуску (грн./грн.).

У харчовій промисловості особливо швидкими темпами, незважаючи на кризу, збільшувалися реалізація олії та тваринних жирів (коефіцієнт випередження – 1,72), виробництво м’яса та м’ясних продуктів (1,12), какао, шоколаду та цукрис-

тих кондитерських виробів (1,19); у легкій промисловості – продукції текстильного виробництва (1,03). У хімічній і нафтохімічній промисловості значно додали в темпах розвитку фармацевтичне виробництво (1,56), виробництво мила та миючих засобів, парфумерних і косметичних засобів (1,38), пластмасових виробів (1,22). У виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції прискорилося виробництво керамічної плитки (2,5). У машинобудуванні лідируючі позиції за темпами розвитку посіло виробництво транспортних засобів та устаткування, зокрема залізничного рухомого складу (1,87).

Таблиця 2

**Структура та індекси промислової продукції
за видами діяльності у 2007–2012 рр. ***

Види діяльності	Коди КВЕД	Структура реалізованої продукції (%)		Індекси промислової продукції	
		2007 р.	2012 р.	2008–2012 рр. співвідношення індексів	
Промисловість у цілому.....	C+D+E	100	100	87,0	1,00
Добувна промисловість.....	C	8,5	12,0	96,9	1,11
Добування паливно-енергетичних корисних копалин.....	CA	4,2	6,1	102,8	1,18
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних.....	CB	4,3	5,9	89,9	1,03
Переробна промисловість.....	D	76,7	67,5	82,0	0,94
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів.....	DA	14,3	16,4	95,8	1,10
Виробництво харчових продуктів, напоїв.....	15	13,2	15,4	98,3	1,13
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів.....	15,1	1,8	2,5	97,8	1,12
Переробка та консервування овочів і фруктів.....	15,3	0,8	0,8	94,1	1,08
Виробництво олії та тваринних жирів.....	15,4	0,7	1,8	149,5	1,72
Виробництво молочних продуктів і морозива.....	15,5	2,3	2,3	79,5	0,91
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів.....	15,6	0,4	0,5	97,6	1,12
Виробництво інших харчових продуктів.....	15,8	1,5	1,4	100,4	1,15
Виробництво хліба та хлібобулочних виробів.....	15,81	0,8	0,8	85,8	0,98
Виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів.....	15,84	0,7	0,6	103,5	1,19
Виробництво напоїв.....	15,9	3,4	3,2	86,8	1,0
Виробництво тютюнових виробів.....	16	1,1	1,0	71,7	0,82
Легка промисловість.....	DB+DC	0,9	0,7	73,7	0,85
Виробництво одягу, хутра та виробів з нього.....	DB	0,7	0,5	73,6	0,85
Текстильне виробництво.....	17	0,4	0,3	89,3	1,03

Продовження таблиці

Виробництво шкіри і виробів з неї та інших матеріалів.....	DC	0,2	0,2	74,6	0,86
Обробка деревини та виробництво виробів з неї, крім меблів.....	DD	0,7	0,7	86,8	1,00
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність.....	DE	1,9	2,0	86,6	1,00
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них.....	21	1,1	1,3	104,8	1,20
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки.....	DF	8,2	4,9	56,2	0,65
Виробництво коксу.....	23,1	2,3	2,5	91,9	1,06
Виробництво продуктів нафтопереробки.....	23,2	5,9	2,4	36,4	0,42
Хімічна та нафтохімічна промисловість.....	DG + DH	6,3	7,4	105,6	1,21
Хімічне виробництво.....	DG	4,7	5,9	111,7	1,28
Виробництво основної хімічної продукції.....	24,1	3,5	4,2	89,9	1,03
Виробництво лаків і фарб.....	24,3	0,2	0,2	75,9	0,87
Фармацевтичне виробництво.....	24,4	0,5	0,9	135,6	1,56
Виробництво мила та миючих засобів, засобів для чищення та полірування, парфумерних і косметичних засобів.....	24,5	0,5	0,4	120,0	1,38
Виробництво гумових і пластмасових виробів.....	DH	1,6	1,5	86,5	1,0
Виробництво гумових виробів.....	25,1	0,3	0,3	40,4	0,46
Виробництво пластмасових виробів.....	25,2	1,3	1,2	105,8	1,22
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції.....	DI	4,1	2,9	68,7	0,79
Виробництво скла та виробів з нього.....	26,1	0,5	0,4	91,9	1,06
Виробництво керамічних виробів не для будівництва.....	26,2	0,6	0,3	61,7	0,71
Виробництво керамічних плиток і плит.....	26,3	0,1	0,3	217,7	2,50
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів з випаленої глини.....	26,4	0,2	0,1	42,9	0,49
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей.....	26,5	1,1	0,7	70,0	0,81
Виробництво виробів з бетону, гіпсу та цементу...	26,6	1,6	1,1	56,8	0,65
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів.....	DJ	24,7	18,8	74,5	0,86
Металургійне виробництво.....	27	22,9	17,2	73,7	0,85
Виробництво чавуну, сталі та феросплавів.....	27,1	18,3	13,9	69,1	0,79
Виробництво труб.....	27,2	2,4	1,8	77,1	0,89
Інші види первинної обробки сталі.....	27,3	0,5	0,4	65,0	0,75
Виробництво кольорових металів.....	27,4	1,5	0,9	74,7	0,86
Виробництво готових металевих виробів.....	28	1,8	1,6	87,6	1,0
Машинобудування.....	DK+DL+DM	14,4	12,6	82,9	0,95
Виробництво машин та устаткування.....	DK	4,2	3,6	75,2	0,86
Виробництво механічного устаткування.....	29,1	0,9	1,2	90,0	1,03
Виробництво машин та устаткування загального призначення.....	29,2	0,6	0,7	76,2	0,87

Закінчення таблиці

Виробництво машин та устаткування для сільського і лісового господарства.....	29,3	0,4	0,4	87,4	1,0
Виробництво верстатів.....	29,4	0,2	0,1	52,7	0,61
Виробництво інших машин та устаткування спеціального призначення.....	29,5	1,4	1,0	64,0	0,74
Виробництво побутових приладів.....	29,7	0,3	0,2	67,3	0,77
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування.....	DL	2,7	2,7	84,8	0,97
Виробництво електричних машин та устаткування.....	31	1,9	1,9	84,4	0,97
Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів.....	31,1	н. д.	0,7	65,8	0,76
Виробництво електророзподільної та контрольної апаратури.....	31,2	н. д.	н. д.	91,4	1,05
Виробництво ізоляованого проводу та кабелю.....	31,3	н. д.	0,3	79,6	0,91
Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку.....	32	0,3	0,2	74,1	0,85
Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів оптичних приладів та устаткування, годинників.....	33	0,4	0,5	82,0	0,94
Виробництво транспортних засобів та устаткування.....	DM	7,5	6,3	88,4	1,02
Виробництво автомобілів, причепів і напівпричепів.....	34	4,2	1,0	24,6	0,28
Виробництво інших транспортних засобів.....	35	3,3	5,3	140,4	1,61
Виробництво залізничного рухомого складу.....	35,2	0,3	4,0	162,6	1,87
Інші галузі промисловості.....	DN	1,2	1,1	85,0	0,98
Виробництво меблів.....	36,1	0,6	0,5	98,7	1,13
Виробництво та розподіл електроенергії, газу і води.....	E	14,8	20,5	103,7	1,19

* Розраховано за даними Держкомстату України з використанням інформації про індекси та обсяги реалізованої продукції за видами діяльності.

Така тенденція свідчить про те, що, незважаючи на загальну стагнацію промислового виробництва, у галузі є декілька конкурентоспроможних видів і підвидів промислової діяльності, які мають стабільний ринковий попит і можуть розглядатись як фактори руху — так звані “економічні локомотиви”, здатні за відповідної державної підтримки активізувати промислове виробництво та економіку в цілому.

Протягом останніх 10 років розвиток економіки України супроводжується небезпечною тенденцією — зростанням від’ємного сальдо зовнішньої торгівлі промисловою продукцією. Сягнувши у 2012 р. 25,3 млрд. дол. (2002 р. — 0,4 млрд. дол.), від’ємне сальдо суттєво порушує економічні умови промислового відтворення. Щоб з’ясувати галузеві пріоритети, на які доцільно спрямовувати державну допомогу, та виправити ситуацію щодо них, необхідно оцінити вплив кожної галузі (підгалузі) на формування ринкових пропорцій, зокрема на збалансування попиту і пропозиції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Інакше кажучи, не-

обхідно оцінити ринкові позиції галузі – чи забезпечує вона потреби внутрішнього ринку та наскільки вагомим є її вклад в експорт.

Від’ємне сальдо свідчить про те, що пропорції зовнішньої торгівлі товарами промислової групи не збалансовано (табл. 3). Обсяги імпорту в 1,5 раза перевищують можливості покриття його експортом. У цих умовах необхідно вирішити подвійне завдання: з одного боку – як збільшити експортний потенціал, з іншого – як забезпечити скорочення імпорту. Позиція кожної галузі дуже важлива для розв’язання цього протиріччя. Найбільші експортери в Україні – це добувна, металургійна, хімічна та нафтохімічна промисловість, а також машинобудування. Разом вони забезпечують 83,9% експорту. Майже в такій самій пропорції на них припадає й основна частка імпорту (85%). Проте співвідношення експорту та імпорту, або експортне покриття імпорту, дуже відрізняється за видами діяльності, утворюючи проблеми міжгалузевого рівня, тому їх розв’язання потребує державного втручання і підтримки.

Таблиця 3 *

Збалансування попиту і пропозиції товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках за видами промислової діяльності у 2012 р. **

Види діяльності	Попит		Товарна маса	Пропозиція		Сальдо зовнішньої торгівлі
	внутрішній ринок	зовнішній ринок		власне виробництво	імпорт	
Ринки промислової продукції, разом	127879	53390	181269	102617	78652	-25262
	70,5	29,5	100	56,6	43,4	
Добувна промисловість	36697	7650	44347	16805	27542	-19892
	82,7	17,3	100	37,9	62,1	
Паливно-енергетичні корисні копалини	31060	3640	34700	8507	26193	-22553
	89,5	10,5	100	24,5	75,5	
Корисні копалини, крім паливно-енергетичних	5623	4011	9634	8285	1349	2662
	58,4	41,6	100	86,0	14,0	
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	22282	3494	25776	22811	2965	529
	86,4	13,6	100	88,5	11,5	
Легка промисловість	3519	1095	4614	1009	3605	-2510
	76,3	23,7	100	21,9	78,1	
Текстильне виробництво	2562	784	3346	782	2562	-1780
	76,6	23,4	100	23,4	76,6	
Обробка деревини та виробів з неї	335	1061	1396	1026	370	691
	24,0	76,0	100	73,5	36,5	
Целюлозно-паперове виробництво	3470	4602	4602	2789	1813	-681
	75,4	100	100	60,6	39,4	
Виробництво паперової маси, паперу, картону	2445	3453	3453	1878	1575	-567
	70,8	100	100	54,5	45,6	-2,2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	17359	23417	23417	10364	13053	-6995
	74,1	100	100	44,3	55,7	
Основна хімічна промисловість	5294	1695	6989	5935	1054	641
	75,7	24,3	100	84,9	15,1	
Фармацевтичне виробництво	4289	243	4532	1224	3308	-3065
	94,6	5,4	100	27,0	73,0	

Закінчення таблиці

Виробництво гумових виробів	1169	219	1388	335	1053	-834
	84,2	15,8	100	24,1	75,9	
Виробництво пластмасових виробів	4362	780	5142	1728	3414	-2634
	84,8	15,2	100	33,6	66,4	
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	4939	723	5662	4062	1600	-877
	87,2	12,8	100	71,7	28,3	
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	12525	18890	31415	26176	5239	13651
	39,9	60,1	100	83,3	16,7	
Виробництво чорних металів	9593	15340	24933	22642	2290	13050
	38,5	61,5	100	90,8	9,2	
Виробництво кольорових металів	1737	543	2280	1287	993	-450
	76,2	23,8	100	56,4	43,6	
Виробництво готових металевих виробів	1187	3007	4194	2247	1947	1160
	28,3	71,7	100	53,6	46,4	
Машинобудування	26753	13287	40040	17575	22465	-9178
	66,8	33,2	100	43,9	56,1	
Виробництво машин та устаткування	11233	7027	18260	5081	13179	-6152
	61,5	38,5	100	27,8	72,2	
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	4649	296	4945	3726	1219	-923
	94,0	6,0	100	75,3	24,7	
Виробництво транспортних засобів	10872	5963	16835	8768	8067	-2104
	64,6	35,4	100	52,1	47,9	
з них: залізничного рухомого складу	2518	4107	6625	5627	998	3109
	38,0	62,0	100	84,9	15,1	

* Розраховано за даними Державної служби статистики України з використанням статистичної інформації щодо обсягів реалізованої промислової продукції та товарної структури зовнішньої торгівлі.

** В чисельнику – обсяг реалізованої продукції (млн. дол.), у знаменнику – структура формування (пропозиції) і розподілу (попиту) товарної маси (%).

Так, добувна промисловість суттєво розбалансована в частині експорту та імпорту паливно-енергетичних ресурсів – через майже цілковиту залежність України від імпорту нафти, нафтопродуктів і природного газу. Це питання останнім часом перебуває під пильним контролем Уряду, тож для його вирішення намітилися досить ефективні програмні заходи: розробка покладів сланцевого газу, будівництво терміналу скрапленого газу, реверсне постачання природного газу з країн Західної Європи, розробка шельфових газових і нафтових родовищ. Таким чином, галузь займає пріоритетне місце серед кандидатів на отримання державних преференцій.

Суттєві розбіжності в експортно-імпортних пропорціях зберігаються в хімічній і нафтохімічній промисловості (див. табл. 3). Додатне сальдо експортних поставок основної хімічної продукції та азотних добрив “з’їдається” імпортом продукції органічного синтезу, утворюючи в залишку від’ємне сальдо в розмірі майже 7 млрд. дол. Тут державної підтримки потребують інвестиційні проекти зі збільшення власного виробництва фармацевтичної продукції, мила, миючих засобів, гумових і пластмасових виробів тощо.

На зовнішньому ринку є стійкий попит на продукцію українського машинобудування, якому належить майже чверть (24,7%) загального обсягу експорту вітчизняної промислової продукції. Основними експортними позиціями галузі є машини, механізми, електротехнічне обладнання, а також транспортні засоби – автомобілі, літальні апарати, плаваючі засоби та залізничний рухомий склад (див. табл. 3). Але розвиток цих виробництв відбувається з використанням широкого асортименту імпортованих комплектуючих. Крім того, імпорт надолужує нестачу власного виробництва такої наукомісткої та високотехнологічної продукції, як офісна, комп'ютерна, обчислювальна та інформаційна техніка, контрольно-вимірювальна техніка та діагностична апаратура. Тобто ринкова позиція галузі пов'язана з утворенням від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, тому активізація її розвитку є доцільною, передусім, за рахунок імпортозамінних виробництв, що можливо лише за умови державної підтримки.

З урахуванням того, що одночасно з активізацією розвитку промисловості має зростати і технологічний рівень виробництва, під час визначення пріоритетів державної підтримки не можна ігнорувати критерій інноваційності, точніше, інноваційної інтенсивності. Цей принцип досить близький за аналогією до компетенції дослідницької інтенсивності, яку використовують фахівці ОЕСР. Різниця в тому, що індикатором технологічного рівня галузі (виду діяльності), згідно з концепцією дослідницької інтенсивності, є співвідношення між витратами на дослідження і розробки та обсягами реалізації (або валовою доданою вартістю), тоді як критерій інноваційної інтенсивності враховує рівень загального обсягу витрат на інноваційну діяльність у розрахунку на одиницю реалізованої продукції.

Необхідність таких змін викликана розбіжностями в економічному і технологічному рівнях промисловості в Україні та в розвинутих країнах. Останні, маючи високий рівень ефективності, добробуту і технологічного розвитку, основну увагу приділяють стимулюванню передусім досліджень і розробок. Це одна з характерних ознак постіндустріального розвитку.

Україна поки що реалізує модель “наздоганяючого розвитку”, використовуючи переважну частину своїх інноваційних ресурсів для придбання нових технологій, машин, обладнання, установок та інших основних засобів на умовах трансферу з розвинутих країн. Отже, технологічний рівень галузей (видів діяльності) української промисловості функціонально більше пов'язаний із загальним обсягом витрат на інноваційну діяльність, ніж на напрям “дослідження і розробки” *.

З урахуванням означених принципів ми здійснили аналіз інноваційної інтенсивності промислового виробництва за видами економічної діяльності (табл. 4). Він дає підстави стверджувати, що інноваційний простір вітчизняної промисловості за період посткризового розвитку досить чітко окреслили такі види діяльності, як обробна промисловість у цілому, виробництво деревини та виробів з неї, целюлозно-паперове виробництво, хімічна та нафтохімічна промисловість, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції та, безумовно, машинобудування, рівень інноваційної інтенсивності яких значно вищий від середнього.

Тепер, коли ми визначилися з галузевими пріоритетами по кожній з критеріальних ознак, логічним буде дати інтегральну оцінку пріоритетності видів діяльності, створивши, таким чином, рейтингову базу для здійснення селективної про-

* Більш детально з принципами оцінки технологічного рівня галузей (видів діяльності) за критерієм інноваційної інтенсивності можна ознайомитися в [6, с. 305–307].

мислової політики щодо державної підтримки і стимулювання активного розвитку окремих видів (підвидів) діяльності.

Таблиця 4

**Рівень інноваційної інтенсивності видів (підвидів)
промислової діяльності у 2008–2012 рр. ***

Види діяльності	Обсяги витрат на інноваційну діяльність (млн. грн.)	Обсяги реалізованої промислової продукції (млн. грн.)	Коефіцієнти інноваційної інтенсивності (коп./грн.)	Співвідношення коефіцієнтів
Промисловість у цілому.....	42323,5	3909019,7	1,083	1,000
Добувна промисловість.....	1963,1	401601,5	0,489	0,451
Обробна промисловість.....	34997,1	2735998,3	1,279	1,181
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів.....	3931,0	658205,4	0,597	0,551
Легка промисловість.....	182,5	31982,8	0,571	0,527
Виробництво деревини та виробів з неї	1241,7	28218,3	4,400	4,063
Целюлозно-паперове виробництво.....	983,8	89591,2	1,098	1,014
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки.....	1521,1	267260,1	0,569	0,525
Хімічна та нафтохімічна промисловість.....	6259,4	245751,0	2,547	2,352
Хімічне виробництво.....	5603,9	181194,9	3,093	2,856
Виробництво гумових та пластмасових виробів.....	655,5	64557,1	1,015	0,937
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції.....	4510,2	117619,1	3,835	3,541
Металургія.....	5817,2	787654,3	0,738	0,681
Машинобудування.....	10279,9	458777,1	2,241	2,069
Виробництво машин та устаткування.....	4718,7	152140,5	3,102	2,864
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	2024,9	106469,4	1,902	1,756
Виробництво транспортних засобів..	3536,3	200077,2	1,767	1,632

* Розраховано за даними Держкомстату України як співвідношення обсягу витрат на інноваційну діяльність та обсягу реалізованої промислової продукції за видами діяльності.

Методологія інтегрального виміру базується на бальній оцінці пріоритетності видів діяльності за кожним з прийнятих критеріїв та їх сумарним значенням (див. табл. 1, 2, 3 і 4). Враховуючи виняткову важливість кожного з цих критеріїв, ми порівну розподілили їх ваговий вплив на інтегральний показник, прийнявши його за 20% ($0,2 \times 5 = 1$). Бальну оцінку окремих видів діяльності та їх рейтинговий розподіл подано в таблиці 5 і на рисунку 4.

На нашу думку, розглянуті види промислової діяльності за рівнем пріоритетності отримання державних преференцій з метою активізації розвитку можна умовно поділити на три групи.

Таблиця 5

**Бальна оцінка пріоритетності окремих видів (підвидів) промислової діяльності
за критеріальними ознаками для надання державних преференцій
з активізації розвитку**

Види діяльності	Критеріальні ознаки					Разом (балів)
	ефективність	інтенсивність розвитку	експортна орієнтація	імпортна залежність	інноваційність	
Добувна промисловість.....	0,396	0,222	0,035	0,124	0,090	0,867
Виробництво харчових продуктів.....	0,204	0,220	0,027	0,023	0,110	0,584
Текстильне виробництво.....	0,260	0,206	0,047	0,156	0,105	0,774
Обробка деревини та виробів з неї.....	0,216	0,200	0,152	0,053	0,813	1,434
Целюлозно-паперове виробництво.....	0,216	0,200	0,049	0,079	0,203	0,747
Виробництво паперової маси, паперу, картону	0,216	0,24	0,058	0,091	0,203	0,808
Хімічна та нафтохімічна промисловість.....	0,150	0,242	0,052	0,111	0,470	1,025
Основна хімічна промисловість.....	0,150	0,206	0,049	0,030	0,571	1,006
Фармацевтичне виробництво.....	0,150	0,312	0,011	0,146	0,571	1,190
Виробництво гумових виробів.....	0,150	0,092	0,032	0,152	0,187	0,613
Виробництво пластмасових виробів.....	0,150	0,244	0,030	0,133	0,187	0,744
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції.....	0,164	0,158	0,026	0,057	0,708	1,113
Металургійне виробництво.....	0,058	0,172	0,120	0,033	0,136	0,529
Виробництво чорних металів.....	0,068	0,158	0,123	0,018	0,136	0,503
Виробництво кольорових металів.....	0,068	0,172	0,048	0,087	0,136	0,511
Виробництво готових металевих виробів.....	0,068	0,20	0,143	0,093	0,036	0,640
Машинобудування.....	0,218	0,19	0,066	0,112	0,414	1,000
Виробництво машин, устаткування.....	0,218	0,206	0,077	0,147	0,573	1,218
Виробництво електричного, електронного, оптичного устаткування.....	0,218	0,194	0,012	0,049	0,351	0,824
Виробництво транспортних засобів.....	0,218	0,204	0,071	0,096	0,326	0,915
у тому числі:						
залізничного рухомого складу.....	0,218	0,374	0,124	0,030	0,326	1,072

До першої групи (кількість балів – від 1,434 до 1,006) увійшли 6 видів діяльності з найбільш високими рівнями інноваційності, імпортозалежності та інтенсивності розвитку, а саме:

- обробка деревини (1,434);
- виробництво машин та устаткування (1,218);
- фармацевтичне виробництво (1,190);
- виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (1,113);
- виробництво залізничного рухомого складу (1,072);
- основна хімічна промисловість (1,006).

Другу групу утворюють види діяльності із середнім рівнем пріоритетності (0,915–0,744), але з досить високими рівнями інтенсивності та ефективності розвитку, зокрема:

– виробництво транспортних засобів (0,915);
 – виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування (0,824);

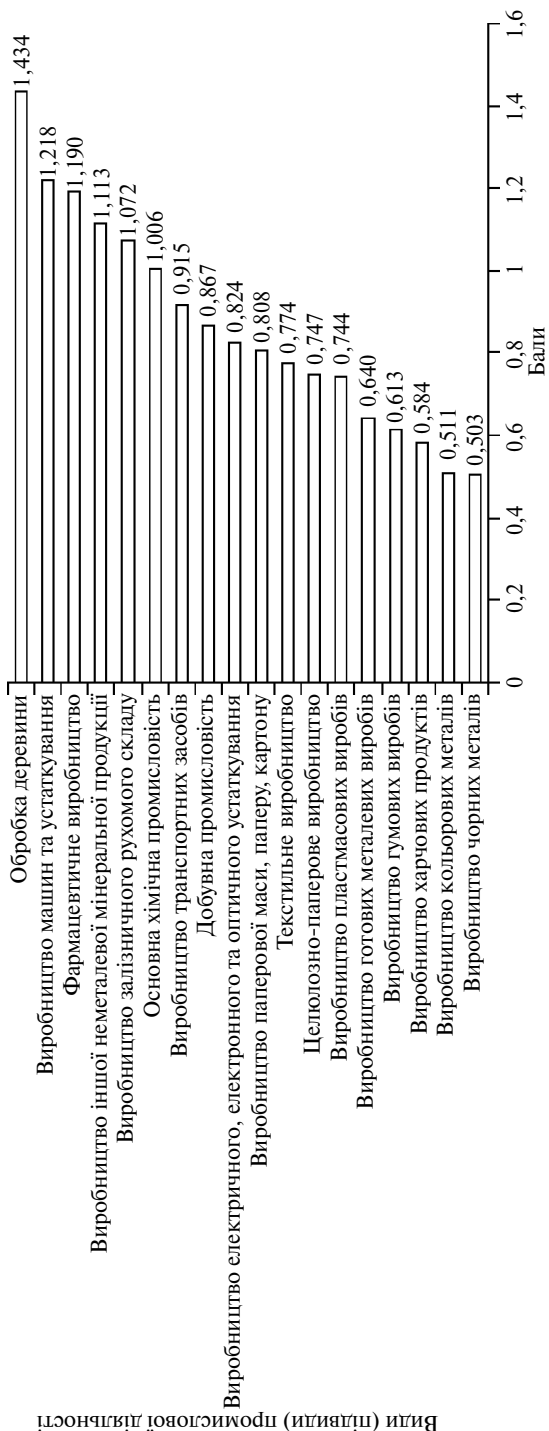

Рис. 4. Рейтингова оцінка пріоритетності окремих видів (підвидів) промислової діяльності для надання державної підтримки

– виробництво паперової маси, паперу, картону (0,808);
 – текстильне виробництво (0,774);
 – целюлозно-паперове виробництво (0,747);
 – виробництво пластмасових виробів (0,744).

До цієї групи тяжіє також добувна промисловість (0,867), але надавати їй преференції навряд чи доцільно, оскільки за рівнем ефективності (обсяг ВВП/обсяг реалізації) вона майже удвічі перевищує галузі переробної промисловості (див. табл. 1).

До третьої групи (0,640–0,503) увійшли види (підвиди) діяльності, які протягом 2008–2012 рр. значно поступалися решті майже за всіма критеріальними показниками, за винятком експортної орієнтації. Серед них передусім такі підвиди металургійного виробництва, як виробництво чорних металів, кольорових металів і готових металевих виробів.

Проте інтегральна оцінка не обов’язково має стати визначальним фактором під час надання преференцій тій чи іншій галузі, рішення можна приймати і за однією чи декількома критеріальними ознаками. Але в кожному випадку подібний інструментарій визначення пріоритетності дозволяє управляти процесом

структурних змін та оцінювати можливі результати реалізації промислової політики щодо активізації розвитку виробництва.

Список використаної літератури

1. Словник іншомовних слів ; [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1974. – С. 941.
2. Калинин А. Построение сбалансированной промышленной политики: вопросы структурирования целей, задач, инструментов // Вопросы экономики. – 2012. – № 4. – С. 132–146.
3. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества ; [пер. с англ.]. – М. : ООО “И.Я. Вильямс”, 2007. – 336 с.
4. Кондратьев В. Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности // Международные процессы. – Т. 4. – 2006. – № 3. – С. 16–27.
5. Дребенцов В. Реальность и теория. Либеральная экономика и экономическая несвобода // Международные процессы. – Т. 2. – 2004. – № 3. – С. 18–28.
6. Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку ; [за ред. Ю.В. Кіндзерського]. – К. : Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. – С. 928.

References

1. *Slovník Inšomovnykh Sliv, za red. O.S. Mel'nychuka* [Dictionary of Foreign Words, edited by O.S. Mel'nychuk]. Kyiv, Ukr. Rad. Entsykl., 1974 [in Ukrainian].
2. Kalinin A. *Postroenie sbalansirovannoi promyshlennoi politiki: voprosy strukturirovaniya tselei, zadach, instrumentov* [Establishment of a balanced industrial policy: the questions of structurization of the purposes, tasks, and tools]. *Voprosy Ekonomiki – Questions of Economy*, 2012, No. 4, pp. 132–146 [in Russian].
3. Drucker P. *Epokha Razryva: Orientiry dlya Nashego Menyayushchegosya Obshchestva* [The Age of Discontinuity. Landmarks of Tomorrow]. Moscow, I.Ya. Vil'yams, 2007 [in Russian].
4. Kondrat'ev V. *Gosudarstvo i korporatsii v strategii global'noi konkurentosposobnosti* [State and corporations in the strategy of global competitiveness]. *Mezhdunarodnye Protsessy – International Processes*, Vol 4, 2006, No. 3, pp. 16–27 [in Russian].
5. Drebentsov V. *Real'nost' i teoriya. Liberal'naya ekonomika i ekonomicheskaya nesvoboda* [Reality and theory. Liberal economy and economic constraint]. *Mezhdunarodnye Protsessy – International Processes*, Vol 2, 2004, No. 3, pp. 18–28 [in Russian].
6. Kindzers'kyi Yu.V., Yakubovs'kyi M.M., Halytsya I.O. et al., *Potentsial Natsional'noi Promyslovosti: Tsili ta Mekhanizmy Efektyvnogo Rozvytku, za red. Yu.V. Kindzers'kogo* [The National Industry Potential: Goals and Mechanisms of Efficient Development, edited by Yu.V. Kindzers'kyi]. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NASU, 2009 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 червня 2013 р.